

Войцеховська О. В.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З КОРЕКЦІЇ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто основні теоретичні положення корекційної роботи з когнітивного розвитку молодших школярів. Закцентовано увагу на технології предметно-орієнтованого тренінгу з урахуванням особливостей навчальної дисципліни, її змісту й методів викладання. Обґрунтовано зміст корекційної роботи з урахуванням співвідношення інваріантного і варіативного у когнітивному розвитку.

Ключові слова: технології розвиваючого навчання, розвиваючі роботи, навчальний розвиток, серіація, предметно-орієнтований тренінг, когнітивний розвиток.

В статье рассмотрено основные теоретические положения коррекционной работы по когнитивному развитию младших школьников. Внимание акцентируется на технологии предметно-ориентированного тренинга с учетом особенностей учебной дисциплины, ее содержания и методов преподавания. Обосновано содержание коррекционной работы с учетом соотношения инвариантного и вариативного в когнитивном развитии.

Ключевые слова: технологии развивающего обучения, развивающая работа, учебное развитие, сериация, предметно-ориентированный тренинг, когнитивное развитие.

The article reviews the basic theoretical principles of corrective work on cognitive development of younger students. Is emphasized on the technology of object-oriented training in view for the discipline, its content and teaching methods. Economic substance corrective work considering the ratio of invariant ivariatyvnoho in cognitive development.

Keywords: technology developing training, developmental work, educational development, seriatsiya, subject-oriented training, cognitive development.

Проблема розвитку особистості належить до однієї з найважливіших проблем педагогічної психології. Для цього потрібно розвивати особистісний потенціал, а також його продуктивну реалізацію. Звертаємо увагу на особливу властивість особистості молодшого школяра – суб'єктність (специфічна організація психічного, що сприяє активній, творчій свідомій та цілеспрямованій побудові, реалізації та розвитку діяльності).

Психологічна робота з когнітивного розвитку ділиться на корекцію когнітивного розвитку й властиво роботу, спрямовану на когнітивний розвиток. У першому випадку можна говорити про психотехніку корекції когнітивного розвитку, а в іншому про психотехніку властиво когнітивного розвитку, тобто про розвиток когнітивного розвитку, як би тавтологічно не звучало це визначення.

Корекція розвитку – це виправлення вроджених або набутих недоліків фізіологічного, психологічного чи соціального розвитку. Залежно від походження недоліку й засобів, що використовуються для його усунення, розрізняють: психологічну, медичну, логопедичну, педагогічну, соціально-педагогічну корекцію.

Психологічна корекція – організований вплив на клієнта з метою зміни показників його активності відповідно до вікової норми психічного розвитку. Це виправлення недоліків розвитку уваги, пам'яті, мислення, уяви. Нейропсихологічна корекція являє собою корекцію психологічних функцій (мова, письмо, довільні рухи), порушених у результаті черепно-мозкової травми.

Завдання корекції – усунути недолік. Корекція не завжди можлива, терапія в принципі завжди. А. Ейнштейн якось помітив, що “у світі дві речі безмежні – всесвіт і людська дурість. Але я ще сумніваюся щодо першої”.

Терапія пов'язана з переживаннями й взаєминами людини, тобто з її особистістю. Корекція – з операціонально-технічною стороною людської діяльності. Ефективність корекції висока там, де вона можлива. Ефективність терапії досить відносна, часто зазнає сумніву. Наприклад, Г. Айзенк протягом усієї своєї професійної кар'єри займався викриттям психоаналізу як неефективної терапії. Відомо, що час лікує душевні рани часто не гірше терапевта.

Розвиток – це закономірна зміна психічних функцій у часі, що виражається в їхніх кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Розвиток має періодизацію й вікові нормативні характеристики. Психолог, займаючись розвитком когнітивної сфери, просуває дитину на більш високі в порівнянні з нормативом рівні розвитку пізнавальних процесів. Ця практика подібна до роботи тренера в спорті. При цьому психолог працює в зоні найближчого розвитку дитини, не вимагаючи від нього неможливого.

Розвиток є вдосконалювання наявного. Корекція – формування відсутнього. Корекція як виправлення недоліків когнітивного розвитку орієнтована, насамперед, на актуальний розвиток дитини, на приведення його у відповідність із віковими вимогами. Звичайно, впливає, що корекція орієнтована на вчорашній день розвитку, вона доформує у дитині те, що стихійно не сформувалося. (Наприклад, уважність при письмі). Розвиток глобально, абстрактно. Це символ віри всіх гуманітаріїв, зміст гуманітарних технологій і форма існування природи, суспільства й людського мислення.

Корекція як виправлення недоліків актуального розвитку має будуватися на основі діагностики цього розвитку. Діагностика дозволяє виявити той недолік, який корекція має усунути, виправити. Тому корекція має бути діагностичною, спиратися на діагностику. Діагностика, своєю чергою, має переслідувати корекційну мету й мати корекційну спрямованість. Можна говорити про принцип єдності діагностики й корекції розумового розвитку, який обґрунтував К. М. Гуревич.

Корегування пізнавального розвитку (процесу, стану, властивості) являє собою здатність пізнавальної характеристики до змін під впливом корекційних впливів, своєрідне відлуння на них. Це питання про межі й можливості когнітивних змін. Як відомо, Ж. Піаже й Л. С. Віготський протистояли в розв’язку цієї проблеми.

Близьким є до корекції поняття “проективність когнітивного розвитку”. Але це останнє застосовне вже до перспектив просунутого розвитку, до розв’язку питання про те, у якій мірі рівень і тип розвитку може бути заданий ззовні, спланований, визначений в основних своїх параметрах. Корекційність психологічного інструментарію – це відповідність корекційної методики властивості, яка піддається корекції, своєрідна її корекційна валідність. У корекційності розкривається корекційний потенціал, використовуваної корекційної методики. Поняття валідності в корекції когнітивного розвитку не розроблене.

Однією із форм когнітивного розвитку є тренінг. Тренінг виступає основною формою психологічної роботи поряд з консультуванням і терапією.

Навмисні зміни когнітивної сфери, або розвиваючі впливи, ведуть до появи розумових дій більш високого рангу й підвищення статусу цих дій у цілісній пізнавальній діяльності дитини.

Термін “навмисні зміни” запропонований С. І. Макшановим. Поняття “зміна” рівне за своїм форматом (Дж. Брунер) з поняттям “рух”. Зміна взагалі розглядається як синонім руху у виділенні цього найважливішого атрибута матерії. Зміна супроводжує будь-який рух і взаємодію, перехід з одного стану в інший.

До зміни належать будь-які просторові переміщення, внутрішні перетворення форм матерії, усі процеси генезису й розвитку. На нашу думку, погоджуючись з С. І. Макшановим, вдалим є термін “навмисні зміни” для позначення роботи з когнітивного розвитку. Зокрема, важливим є теза про те, що “зміна можлива без розвитку, розвиток – ні”. Це означає, що далеко не будь-які зміни в когнітивному розвитку можна зарахувати до розвитку когнітивного розвитку (про виправданість цієї тавтології мова вже йшла). Іншими словами, до виникнення нових когнітивних структур або атрибутивних властивостей структур, що вже склалися.

С. І. Макшанов пропонує визначити навмисні зміни “як усвідомлену активність суб’єктів взаємодії, спрямовану на гармонізацію їх особистісного й професійного буття”.

У зв’язку зі сказаним тренінг можна визначити як форму навмисних розвиваючих змін когнітивного розвитку або когнітивної сфери у випадку об’єктивації процесу розвитку.

У руслі проведеного обговорення виникає питання про співвідношення навмисно незмінного (інваріантного) і навмисно змінюваного (варіативного) у когнітивному розвитку. Питання про змінюваність психіки – це більшою мірою питання віри й переконань. Архімед говорив: “Дайте мені точку опори, і я переверну Земну кулю”. Сучасний Архімед від психології Дж. Брунер – геній нового й старого Світла – самовпевнено стверджував: “Дайте мені методику, і я з будь-якого дурня зроблю генія”.

Ми виділяємо дві методологічні позиції з питання про співвідношення змінюваного й незмінного в розвитку.

Перша позиція активного втручання й керування змінами. Являє собою вираження діяльнісного підходу (Леонт’єв, Гальперін, Давидов). Виходить із переконання про високу пластичність психіки й схильності до змін. Ґрунтується на неklasичній психології, головний принцип якої “принцип втручання в реальність”.

Друга позиція виражається у фасилітарному впливові на суб’єкт когнітивного розвитку для пробудження його внутрішніх потенцій. Це позиція гуманістичної психології, яку відстоює К. Роджерс і його послідовники. Психолог не змінює, а створює умови для зміни, які може здійснити тільки сам клієнт. Ця позиція відповідає методологічному дискурсу постмодернізму.

Постнеklasична психологія бере на озброєння принцип “благоговіння перед розвитком”, що є переосмисленням етичної концепції А. Швейцера стосовно психології”. Він вимагає осмислення меж “формуєчих експериментів”, стверджує, що до будь-якого типу проектування людського розвитку треба ставитися із крайньою обережністю (В. П. Зінченко). Принцип виводить на передній план внутрішню логіку індивідуального розвитку, яка проявляється у феноменології долі творців.

Ми розділяємо розвиваючі впливи, що змінюють, на здійснювані за бажанням суб'єкта й без його бажання. Впливи, здійснювані без бажання, можуть бути прямими й непрямими. Під час когнітивного розвитку виникають важко змінювані когнітивні структури та їх атрибутивні властивості, що становлять інваріантну частину процесу розвитку. Разом із цим у когнітивному розвитку відбуваються зміни, що не зачіпають його основи, а дотичні інформаційно-знанневої його частини, інакше кажучи, усього того змістовного наповнення когнітивної сфери, яким оперують стійкі когнітивні структури. До перших належать інтеріоризовані культурні константи когнітивного розвитку у формі генотипу, архетипу й фольклору. До других можна зарахувати зміст орієнтовної частини дій, деякі види оман, еталони й зразки оцінної діяльності й т. ін.

Співвідношення незмінного й змінюваного в психіці людини можна уявити у формі квадрата, що розширюється, який виступає своєрідною моделлю цього співвідношення. У психіці виникають зони незмінного, досягнуті рівні, що сформувалися шари психіки (мислення, почуттів і т. ін.), зони найближчих і віддалених змін, пов'язані з появою нових культурних шарів психіки.

Представлена модель будується на трьох припущеннях. Згідно з першим припущенням у психіці відбувається ріст інваріантної частини й звуження варіативної. Ця тенденція виражається в падінні здатності до змін. Згідно з другим припущенням, бажані зміни одного аспекту психіки ведуть до небажаних змін іншого аспекту. Наприклад, особистісний ріст як благо для себе може обернутися егоїзмом для навколишніх. І, нарешті, третє припущення фіксує розбіжність рангу психологічної проблеми для клієнта й рангу цієї проблеми для психолога.

Тренінг є формою роботи з когнітивного розвитку з погляду психолога. Для учня-учасника тренінгу він уже виступає формою когнітивного розвитку. На нашу думку, залишається слабо розробленою технологія тренінгу когнітивного розвитку.

На нашому баченні питання ми зупинимось більш докладно. Навмисні розвиваючі зміни, або, іншими словами, цілеспрямовані розвиваючі впливи, можуть здійснюватися у двох основних формах: навчання й тренінгу. Технологія розвиваючого впливу являє собою двошарову діяльність.

Перший – змістовний шар включає різні когнітивні приймання й техніки, наприклад, мнемічні або евристичні.

Другий – методичний – містить приймання організації й формування пізнавальної діяльності різного операціонального змісту.

Розвиваючі технології реалізуються, насамперед, в однойменних системах навчання, розроблених у руслі формуючого психологічного експерименту. Ми розрізняємо два різновиди тренінгу:

- предметно-орієнтований тренінг;
- тренінг, не орієнтований на який-небудь навчальний предмет, так би мовити, що розвиває.

Усі технології розвиваючого впливу, або розвиваючі технології, можна поділити, таким чином, на три види:

- технології розвиваючого навчання (РН);
- розвиваючі роботи (РР)
- навчальний розвиток (НР).

Цільова настанова системи РН виражається в словах: навчаючи – розвивати, предметно-орієнтованого тренінгу – розвиваючи – навчати й загальнорозвиваючого тренінгу – розвиваючи – розвинути.

Зупинимось більш докладно на особливостях виділених технологій.

До технологій РН належить тільки система навчання Д. Б. Ельконіна-В. В. Давидова. Ця система показує, як проектувати зміст і методи навчання, щоб вони розвивали в школярів теоретичне мислення як головну мету цієї психолого-дидактичної системи.

Розвиваючі тренінги можуть будуватися на теоретичних посиланнях різних шкіл і напрямів у вивченні мислення й творчості. Назвемо деякі з найбільш впливових шкіл. Це, насамперед, теорія планомірного формування розумових дій і понять Гальперіна. Потім концепції продуктивного мислення З. І. Калмикової, творчості Я. А. Пономарьова й творчого процесу Д. Б. Богоявленської.

Особливо варто виділити концепцію творчої обдарованості А. М. Матюшкіна. Ведеться розвиваюча робота з молодшими школярами по програмі міждисциплінарного навчання. На уявленні про дивергентне мислення американського вченого Д. Гілфодрда, побудував свою технологію розвитку творчого мислення його учень Дж. Рензулі. Ця технологія активно освоюється російським психологом Ю. Б. Гатановим. Розроблені системи занять з розвитку логічного й авторського мислення.

Широкої популярності серед учителів і шкільних психологів набули уроки психологічного розвитку Локалової. Когнітивний розвиток є єдиною цільовою настановою перерахованих технологій.

Особливістю предметно-орієнтованого тренінгу є те, що його зміст черпається з поточних тем, досліджуваних дітьми на тих або інших уроках. Успіхи в розумовому розвитку школярів тим помітніші, чим легше дається засвоєння навчального матеріалу, росте успішність.

Сама технологія предметно-орієнтованого тренінгу запозичується вчителем, що проводять тренінг, із практичної психології. Мета описуваного тренінгу – розвиваючи навчати. Предметно-орієнтований тренінг будується з урахуванням особливостей навчальної дисципліни, її змісту й методів викладання. Теоретичною підставою для розробки такої форми розумового розвитку може слугувати психолого-педагогічна класифікація навчальних дисциплін і їх предметно-методична презентація, запропонована Н. А. Алексєєвим.

Автор підрозділяє навчальні предмети на три групи:

- структурно-орієнтовані;
- позиційно-орієнтовані;
- смисло-орієнтовані.

В основі такого розрізнення лежить метод презентації навчального знання й “резонуючі” йому психологічні механізми засвоєння. До першої групи належать фізико-математичні й природні дисципліни.

До другої входить низка гуманітарних дисциплін, таких як історія, юриспруденція, іноземна мова й ін. Третю групу утворюють література й предмети освітньої сфери “Мистецтво”.

Предмети структурно-орієнтованої групи припускають відпрацьовування навичок предметно-специфічного мислення, що будується на аксіоматичній основі виконання, що вимагає алгоритмічних дій, жорстко організованих, тобто без єдиної частки суб’єктивізму. Під час навчання цим предметам формуються такі логічні навички: узагальнення, обмеження й визначення окремо взятого поняття, порівняння двох понять і встановлення між ними зв’язків різного виду, класифікація й серіація декількох понять.

Позиційно-орієнтовані предмети допускають багатозначність позицій, неоднозначність трактувань, певну “розмитість” тверджень і обсягів використовуваних понять. “Позиційне” мислення, сформоване при вивченні цих наук, має певну частку суб’єктивності, упередженості, поряд з використанням чіткого наукового апарата. У цьому мисленні поєднуються віра, думки й істина. Воно будується на прийнятті й формуванні певної позиції та її відстоюванні.

Освоєння предметів смисло-орієнтованої групи припускає з боку суб’єкта навчання відчуття, вживання в предмет, спрямованість на те, щоб відчутти не стільки автора, скільки через нього себе, свої переживання, позначаючи їх засобами, які дає художній твір. Предмети цієї класифікаційної групи формують у школярів “емпатичне” мислення, що оперує не стільки морально-естетичними категоріями, скільки відповідними переживаннями. Розвиваюча своєрідність виділених груп навчальних предметів виражається в різному їхньому впливі на параметри розумового розвитку, що є відображено в табл. 1.

Таблиця 1
Розподіл параметрів розумового розвитку учнів
по групах навчальних предметів

Параметри розумового розвитку	Групи навчальних предметів		
	структурно-орієнтовані	позиційно-орієнтовані	смисло-орієнтовані
мотивація	пізнавальний інтерес	погляд, позиція	етичні й естетичні переживання
рефлексія	основи міркувань	порівняння позицій	саморозуміння й самовідчуття
самостійність	аргументація висловлень	уміння слухати, приходити до згоди	різноманітність самовираження
ціннісні орієнтації	істина	повага позиції (добро)	краса

Форма когнітивного розвитку структурно-орієнтованого типу являє собою тренінг логічних операцій, здійснюваний на поняттях тих предметів даної групи, які вивчаються школярами відповідно до освітньої програми. Такий тренінг включає відпрацьовування вже названих логічних навичок. У тренінгу цього типу обсяг предметно-специфічних компонентів змісту повинен дорівнювати обсягу загальнологічних. І обое вони повинні перевищувати предметно-особистісну складову. У процесі тренінгу організується суб’єкт-об’єктна взаємодія за типом квазідослідження.

Заняття за цією технологією в рвмках експерименту з формування у школярів основ логічного й творчого мислення проводять під нашим керівництвом вчителі фізики, хімії, російської мови в низці шкіл Курганської області.

Формами когнітивного розвитку, що відповідають навчальним предметам позиційно-орієнтованого й смисло-орієнтованого типів, виступають відповідно соціально-психологічний (комунікативний) тренінг і тренінг особистісного росту. Ці тренінги популярні як технології чисто розвиваючої роботи, і

широко проводяться для різних цілей практичними психологами. Випадки використання їх як предметно-орієнтованих форм когнітивного розвитку нам невідомі. Розробка подібних тренінгів на матеріалі відповідних шкільних предметів є цікавим перспективним завданням.

На наш погляд, використання запропонованої моделі структури змісту навчальних предметів можна ефективно використовувати для розробки технології предметно-орієнтованого тренінгу.

Література:

1. Блонский П. П. Задачи и методы народной школы / Избранные педагогические и психологические сочинения. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1979.
2. Божович Е. Д. Психолого-педагогические проблемы развития школьника как субъекта учения. – Изд-во: МПСИ. – М., 2000. – 192 с.
3. Брушлинский А. В. Зона ближайшего развития // Психологич. журнал. – 1994. – № 3.
4. Брушлинский А. В. Субъект: Мышление, учение, воображение. – М. : Воронеж НПО “Модэк”, 1996.
5. Выготский Л. С. О психологических системах // Собр. соч. – М. : 1982. – С. 109-131.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь. // Собр. соч. в 6 т. – Т. 2. – М., Педагогика, 1982.
7. Давыдов В. В. О понятии “развивающее обучение”. – Томск : Пеленг, 1995. – 144 с.
8. Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 5-14.
9. Давыдов В. В., Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Младший школьник как субъект учебной деятельности // Вопр. психолог. – 1992. – № 3-4. – С. 14-19.
10. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 Т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2.